

MAREK ŁAZIŃSKI

Uniwersytet Warszawski

e-mail: m.j.lazinski@uw.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0001-5718-4435>

TERMINY WSPÓŁCZESNEJ ASPEKTOLOGII¹

TERMINOLOGY OF CONTEMPORARY ASPECTOLOGY

ABSTRACT: The paper discusses basic terms of aspectology: criteria of the aspect pair, actional classes, Aktionsarts, and specific meanings of the imperfective and perfective aspect. The terminology of contemporary aspectology is unstable, still developing, and for Polish – often not fixed. The article analyses the theory of aspect only to a small degree. The author’s main focus is on organising and defining ambiguous terms.

KEYWORDS: verbal aspect, actional classes, Aktionsart

SŁOWA KLUCZOWE: aspekt czasownika, klasy akcjonalne, rodzaj akcji (Aktionsart)

Terminologia naukowa ma tendencje do pogłębiania specjalizacji, nierzadko dochodzi przy tym do częściowego pokrycia zakresu terminu już istniejącego przez termin nowy, skądinąd potrzebny. Zwłaszcza w naukach humanistycznych zasada brzytwy Ockhama nie zawsze pomaga ograniczyć liczbę terminów i pojęć, ponieważ każde nowe użycie terminu otwiera nowe możliwości dookreślenia.

Powyższa reguła dotyczy także językoznawstwa i gramatyki. W niniejszym artykule przyjrzymy się terminom używanym w opisie aspektu czasownika. Jest to jedna z trudniejszych kategorii gramatycznych i jedyna, która została nobilitowana terminologicznie poprzez derywat z członem *-logia*. Zadaniem tego artykułu

¹ Tekst powstał w ramach międzynarodowego projektu Beethoven 2 „Rozwój polskiego systemu aspektowego w ostatnich 250 latach na tle języków sąsiednich”. Częściowo pokrywa się z treścią rozdziału 1 mojej książki *Wykłady o aspekcie polskiego czasownika* (Łaziński 2020).

jest systematyzacja pojęć i terminów używanych we współczesnej aspektologii, w tym przyswojenie części terminów używanych w aspektologii rosyjsko- czy angielskojęzycznej, a w literaturze polskiej stosowanych rzadko. W tekście poniżej kolejno wprowadzane terminy będą wyróżniane pochyloną czcionką. Naszym celem nie jest spójny wykład teorii aspektu, lecz tylko propozycja ujednoznaczenia stosowanych słów. Szerszy wykład teorii proponuję w monografii *Wykłady o aspekcie polskiego czasownika* (Łaziński 2020).

Aspekt – nazwa kategorii i podstawa opozycji

Kłopoty terminologiczne związane z aspektem zaczynają się już od nazwy kategorii, której zakres jest niejednoznaczny. Opozycja czasowników dokonanych i niedokonanych (w dalszym ciągu dk i ndk) była nazywana *postacią, rodzajem*, przez długi czas opisywana w ramach opozycji czasu gramatycznego. Do połowy XX wieku etykiety *dokonany* i *niedokonany* (używane już przez Onufrego Kopczyńskiego) traktowano w słownikach i gramatykach równorzędnie z nazwami rodzajów akcji, np. *jednotliwe, częstotliwe*.

W innych językach słowiańskich aspekt gramatyczny to *vid*, a to słowo w języku ogólnym znaczy ‘rodzaj’. Polski termin *aspekt* pojawia się jako pożyczka niemiecka² na początku XX wieku, a powszechny jest dopiero od połowy XX wieku.

Spośród wielu interpretacji opozycji dwuczłonowej opozycji aspektu, na których opis brak tu miejsca, wybieramy przeciwstawienie pojedynczego zdarzenia oznaczanego czasownikiem dk innemu niezdarzeniowemu stanowi rzeczy. Zdarzenie to taka sytuacja, o którą można zapytać: „Co się stało?” (por. Bogusławski 2003, Karolak 1996). Zdarzenia mogą trwać, np. *przeczytał książkę*, ale postrzegamy je zawsze w całości, jak punkty na osi czasu lub jak przedmioty dyskretne w przestrzeni. Zdarzenie, uznane tu za inwariant aspektu dk, zwykle jest zmianą stanu: końcem jakiejś sytuacji (sytuacja ‘czytać książkę’) lub jej początkiem (sytuacja ‘znać treść książki’). Czasem jednak zmiana zdarzeniowa jest natychmiast odwracana i nie wprowadza trwałego nowego stanu. Znacznie trudniej jest opisać inwariant semantyczny czasownika ndk, który może oznaczać stan, proces lub działanie prowadzące do zmiany stanu, ale także wielokrotność zdarzeń.

Kategoria aspektu obejmuje wszystkie leksemy czasownikowe i wszystkie ich formy, nawet nieosobowe. Niektóre leksemy dk oraz ndk tworzą pary aspektowe o wspólnym znaczeniu lekсыkalnym.

² Francuski termin *aspect* w odniesieniu do gramatyki czasownika został użyty po raz pierwszy prawdopodobnie w roku 1802 w książce Jean-Baptiste Maudru *Eléments raisonnés de la grammaire appliquée à la langue russe* (Rönkä 2005, s. 209).

Oprócz funkcji semantycznych kategoria aspektu pełni także ważną funkcję narracyjną. Podstawowym budulcem narracji jest aspekt dk, który oznacza sytuację ograniczoną czasowo, odrębną od innych, np.:

Wrócił do domu, zjadł kolację, posiedział przed telewizorem i usnął.

Formy czasowników dk *wrócił*, *zjadł* oraz *poszedł* oznaczają zdarzenia i zmiany w rzeczywistości, czasownik delimitatywny *posiedział*, tak jak rdzenne *siedzieć*, reprezentuje klasę stanów, nie zdarzeń. W przykładzie wybieramy jako naturalny czasownik dk *posiedział* (choć *siedzieć* też byłoby możliwe), nadajemy sytuacji 'siedział' narracyjną funkcję zdarzeniową – *posiedział* – oddzielamy tę sytuację od innych. Stephen Dickey (2000) nazywa taką funkcję aspektu dk określonością czasową (ang. *temporal definiteness*). Określoność czasowa jest szczególnie istotną funkcją aspektu dk w językach wschodniosłowiańskich, na zachodzie Słowiańszczyzny podstawową funkcją aspektu dk jest całościowość sytuacji (ang. *totality*), która odpowiada mniej więcej pojęciu zdarzenia. Język polski wyraźnie łączy obie funkcje aspektu dk i znajduje się na granicy zachodniej i wschodniej strefy aspektowej.

Klasy akcjonalne a typ pary aspektowej. Teliczność

Opozycja aspektowa ma silne podstawy leksykalne, wybór wartości aspektu zależy w dużym stopniu od uogólnionego znaczenia czasownika i przynależności odpowiedniego predykatu do jednej z klas akcjonalnych, czyli typów sytuacji, np. zdarzeń, stanów, procesów, działań. Klasy te dotyczą nie leksemów czasownikowych, lecz całych predykatów – sytuacji oznaczanych przez czasowniki z uwzględnieniem poszczególnych argumentów i kontekstu. W aspektologii najczęściej przyjmuje się klasyfikację Zeno Vendlera (1957). Ten podział o charakterze uniwersalnym, choć zaproponowany dla języka angielskiego, obejmuje tylko cztery klasy. Predykaty niezmiennostanowe to statyczne *stany* (ang. *states*), np. *to love* 'kochać' i *dynamiczne* (ang. *activities*), np. *to walk* 'spacerować'. Predykaty zmiennostanowe to *stopniowalne* (ang. *accomplishments*), np. *to draw a circle* 'rysować/narysować koło' oraz *niestopniowalne* (ang. *achievements*), np. *to reach the top* 'zdobyć/zdobywać szczyt'.

W językoznawstwie słowiańskim jest wiele adaptacji teorii Vendlera, najbardziej znana zawarta jest w artykule Eleny Padučevaj (1998). W polskim językoznawstwie odnosimy się zwykle do klasyfikacji Romana Laskowskiego w *Gramatyce współczesnego języka polskiego* (Grzegorzczukowa i in. 1998). Przedstawiamy ją w tabeli poniżej, dodając w dodatkowym wierszu odpowiednie klasy Vendlerowskie.

Tabela. Klasy akcjonalne czasowników polskich według Laskowskiego i Vendlera

Klasy polskie	Sytuacje						
	Stany	Akcje					
		Zdarzenia	Czynności	Procesy	Działania	Wypadki	Akcje
Klasy Vendlera	States	Activities	Accomplishments	Achievements			
Dynamiczność	–	+	+	+	+	+	+
Zmiana stanu	–	–	–	+	+	+	+
Teliczność	–	–	–	+	+	–	–
Kontrola	–	–	+	–	+	–	+
Przykład	<i>spać</i>	<i>płonąć</i>	<i>tańczyć</i>	<i>(wy)schnąć</i>	<i>(z)burzyć</i>	<i>(z)gubić</i>	<i>(s)krzywdzić</i>

Propozycje terminologiczne Laskowskiego nie przyjęły się w polskim językoznawstwie, ponieważ nazwy klas są niedostatecznie motywowane znaczeniem odpowiednich słów w języku ogólnym. Niefortunne okazało się nazwanie podgrup Vendlerowskiej klasy *activities* – *zdarzeniami* i *czynnościami*. Czynność to nazwa z jednej strony zbyt ogólna, z drugiej kojarzy się z kauzatywnym działaniem, por. pojęcie czynności w prawie³. Największe problemy sprawia jednak termin *zdarzenie*⁴ zastosowany do niekontrolowanych akcji dynamicznych takich jak *płonąć*. O zdarzeniu jako inwariancie semantycznym dokonano była już mowa w początkowej części artykułu.

Wśród kryteriów klasyfikacji umieszczonych w tabeli pojawia się kolejny trudny termin aspektologiczny – *teliczność*. Określenie to, pochodzące od greckiego *telos* ‘cel’, zostało wprowadzone przez Howarda Gareya (1957) i oznacza ukierunkowanie akcji na osiągnięcie wewnętrznej granicy lub celu (cel ogranicza się do działań świadomych). Najczęściej mówi się o granicy wewnętrznej akcji tylko implikowanej w czasowniku ndk, ale oznaczanej jako przekroczona w czasowniku dk (i w trywialnym znaczeniu ndk). Tak jest w wypadku czasowników *(wy)schnąć* czy *(z)burzyć* (por. tab.). W aspektologii zachodnioeuropejskiej często utożsamia się teliczność z osiągnięciem dowolnej zmiany stanu, także bez uprzedniego procesu czy działania, jak w czasownikach *zgubić* czy *skrzywdzić*.

³ W aspektologii termin *czynność* bywa też używany zbyt ogólnie, np. w tradycyjnym określeniu rodzaju akcji (Aktionsartu) jako *rodzaju czynności* – por. niżej.

⁴ W klasyfikacji Padučevaj (1994), z której Laskowski korzystał, odpowiednia klasa nosi nazwę *proišestvija*, nie *sobyttija*.

Zamiast o akcjach telicznych mówi się czasem o *terminatywnych* (od łac. *terminus* 'granica')⁵. Znaczenia terminów *teliczny* i *terminatywny* bywają ustalane różnie. Uznajmy je za synonimy z zaleceniem używania pierwszego w węższym znaczeniu dążenia ku granicy, a nie dowolnego jej przekroczenia⁶.

Tylko niektóre klasy akcjonalne zawierają czasowniki tworzące właściwe *pary aspektowe*. Predykaty *accomplishments* (według Laskowskiego: *procesy, działania*) tworzą opozycje teliczne, predykaty *achievements* (według Laskowskiego *wypadki i akty*) tworzą pary aspektowe właściwe, ale nie teliczne. Za parę uznaje się najczęściej taki układ, w którym czasownik ndk może (nie zawsze musi) oznaczać to samo zdarzenie co czasownik dk w użyciu iteratywnym, czyli wielokrotnym lub w *praesens historicum*.

Takie znaczenie aspektu ndk uznał za kryterium parzystości aspektowej Jurij Masłow w jednej z najważniejszych prac aspektologicznych (Maslov 1948) i nazywał je *znaczeniem trywialnym*. Mimo upływu lat termin *trywialny* nie przyjął się szerzej w polskiej aspektologii, przeszkadzają w tym negatywne konotacje tego przymiotnika w języku ogólnym⁷.

Oprócz kryterium iteratywności odpowiednika ndk w parze aspektowej istnieją inne testy parzystości. Dużą dokładność ma test imperatywu oparty na zasadzie imperfektywizacji dyrektywy zaprzeczonej, por. *Otwórz okno*, ale *Nie otwieraj okna*⁸. Ten test jest ograniczony do czasowników działania kontrolowanego (tylko one tworzą imperatywy).

Formalne wyznaczniki aspektu. Prefiksy, sufiksy i derywacja paradygmatyczna

Właściwe opozycje aspektowe to przede wszystkim pary sufiksalne, w których czasownik ndk tworzony jest sufiksem od ndk – *przepisać* : *przepis-ywa-ć*. Znaczenie rzadsze są pary, w których czasownik dk jest tworzony sufiksem *-nq-* od czasownika ndk – *stukać* : *stuk-nq-ć*. Właściwych par aspektowych prefiksalnych – w których czasownik dk jest bogatszy o prefiks – jest mniej niż sufiksalnych. Jednak w większości derywatów prefiksalnych od czasowników rdzennych prefiks wnosi znaczenie rodzaju akcji (por. niżej) lub inne znaczenie w procesie derywacji synchronicznej, np. *pisać* : *przepisać*. Właściwą parą aspektową prefiksálną,

⁵ Termin rosyjski to *predel'nyj* od *predel'* 'granica'.

⁶ Teliczność dotyczy nie tylko par aspektowych. Czasownik teliczny *szukać* oznacza akcję ukierunkowaną na osiągnięcie granicy, oznaczanej przez *znaleźć*. *Szukać* i *znaleźć* nie tworzą jednak pary aspektowej.

⁷ Analogiczne konotacje rosyjskiego przymiotnika *trivial'nyj* i angielskiego *trivial* nie przeszkadzają w stosowaniu tych terminów w aspektologii.

⁸ Polecenie *Nie otwórz okna* także jest możliwe, jeśli miałyby to być działania niecelowe, przypadkowe.

taką, w której czasownik dk nie wnosi znaczenia pozaaspektowego, można zwykle zidentyfikować formalnie. Od prefiksального derywatu słowotwórczego dk można utworzyć wtórny sufiksalny czasownik ndk, np. *pisać* > *przepisać* : *przepisywać*. Jednak właściwy prefiksalny odpowiednik nie tworzy już wtórnego odpowiednika ndk, np. *pisać* : *napisać* : **napisywać*. Test wtórnego imperfektivum nie jest niestety bezwyjątkowy. W polszczyźnie pozostało sporo trójek aspektowych typu *tworzyć* : *stworzyć* : *stwarzać*, które kiedyś były powszechne jako naturalny etap rozwoju aspektu.

Derywacja sufiksalna odpowiedników ndk stanowi duży problem terminologiczny i formalny na gruncie słowotwórstwa synchronicznego. Sufiksowi niedokonaności, np. *-ywa-* w *przepisywać*, odpowiada bowiem zawsze jakiś sufiks tematotwórczy po stronie czasownika dk, np. *-a-* w *przepisać*. Sufiks ndk, np. *-ywa-* w *przepisywać*, nie powtarza się w odmianie tego czasownika, ale wymienia się na *-uj/-uj*, tworząc zespół sufiksów derywatu⁹. Także *-a-* w *przepisać* jest rozszerzeniem tematu bezokolicznika i czasu przeszłego, ale nie czasu przyszłego. W istocie zmiana *przepisać* w *przepisywać* to derywacja paradygmatyczna, nie sufiksalna. Tak też traktuje derywację czasowników ndk *Gramatyka współczesnego języka polskiego* (Grzegorzczukowa i in. 1998). Najszerzy zasięg ma w derywacji aspektowej sufiks *-a-/(-aj-)*, np. *ruszyć* > *ruszać*, najbardziej rozpoznawalnym sufiksem ndk jest *-iwa-/ywa-/wa-*, wymienne w odmianie na *-uj/-aj-*, np. *przepisać* > *przepisywać*, *dać* > *dawać*.

Sufiks dokonaności *-ną-* jest podstawą derywacji jednoznacznie sufiksальной, nie paradygmatycznej.

Problemy definicyjne ani terminologiczne nie stwarzają pary supletywne typu *brać* : *wziąć* ani czasowniki dwuaspektowe typu *desygnować*. Zazwyczaj są to względnie nowe zapożyczenia, które po jakimś czasie przyjmują ujednoznaczający prefiks dk.

Aspekt a rodzaj akcji (Aktionsart)

Największe kłopoty terminologiczne w aspektologii stwarzają niewątpliwie *rodzaje akcji*, zwane też *Aktionsartami* lub *rodzajami czynności* (nazwa nieprecyzyjna, ponieważ klasyfikacja obejmuje czasowniki z różnych klas akcjonalnych, nie tylko czynności). Rodzaj akcji to wspólny dla derywatów z jednym przedrostkiem lub sufiksem element znaczenia leksykalnego, np. znaczenie kierunkowe przedrostka *od-* w *odjechać* czy *odejść*, znaczenie początkowe przedrostka *za-*

⁹ Sufiks *-iwa-/ywa-* wymienia się w języku polskim na *-uj-* tak jak sufiks *-owa-*. W języku rosyjskim regułą jest druga wymiana, ale *-iva/yva-* zawsze pozostaje integralnym sufiksem, por. pol. *przepisywać* : *przepisuje*, ros. *prerepisyvat'* : *perepisyvaet* (inicjalna samogłoska morfemu *-yva/-iva-* jest kontynuantem jeru).

w *zakwitnąć* czy *zachorować*, znaczenie przejścia przez coś w przedrostku *prze-*, np. *przebić* czy *przewiercić*. Rodzaj akcji nie jest tożsamy z aspektem, może być wspólny dla obu członów pary aspektowej: *odjechać* i *odjeżdżać*, *odejść* i *odchodzić*, *zakwitnąć* i *zakwitać*, *przebić* i *przebijać*, *przewiercić* i *przewiercać* (*zachorować* to perfektiwum tantum).

Rodzaje akcji wprowadził do językoznawstwa Sigurd Agrell (1908, 1918), który wydzielił 24 klasy. Przez ponad 100 lat jego klasyfikacja znacznie się rozrosła i straciła jednoznaczne odniesienie poszczególnych nazw klas (podziały były jasne już u Agrella). Brak tu miejsca na opis całej ewolucji tej klasyfikacji, w artykule o współczesnej terminologii aspektu ograniczymy się do najważniejszych klasyfikacji rodzajów akcji we współczesnym językoznawstwie polskim. Poniżej wymienimy nazwy najważniejszych rodzajów akcji z charakterystycznymi przedrostkami lub sufiksami. Nazwy pochodzą z nomenklatury stosowanej przez Sigurda Agrella, Andrzeja Kątnego (1994) albo przez Jadwigę Stawnicką (2009, 2010) w monografiach *Aktionsartów* w ujęciu polsko-niemieckim i polsko-rosyjskim. Te same terminy stosował Henryk Wróbel w opisie funkcji przedrostków czasownikowych w *Gramatyce współczesnego języka polskiego* (Grzegorzczkowska i in. 1998). W wypadku różnych nazw używanych przez poszczególnych badaczy dla takiej samej lub bardzo podobnie zdefiniowanej grupy stosujemy odnośniki.

Rodzaje akcji¹⁰:

1. Absorptywna: akcja absorbująca wykonawcę lub obserwatora, np. *zagalopować się*, *rozgadać się*.
2. Akuratywna – zob. ewolutywna.
3. Atenuatywna – zob. deminutywna.
4. Augmentatywna – zob. ewolutywna.
5. Delimitatywna: wyraża trwanie akcji przez jakiś czas, np. *poczytać*.
6. Deminutywna: wyraża słabą lub słabnącą intensywność akcji, np. *nadgryźć*, *po-czerwienieć*.
7. Determinatywna – zob. delimitatywna.
8. Duratywna: wyraża jednokrotne trwanie, np. *frunąć* (w opozycji do *fruć*).
9. Dystrybutywna: wyraża akcję wykonywaną przez różne podmioty lub przez jeden podmiot w odniesieniu do różnych obiektów, np. *powybierać*, *powynosić*.
10. Egresywna – zob. finalna.
11. Erektynna – zob. ewolutywna.
12. Ewolutywna: akcja o wzrastającej intensywności, np. *wybrudzić*, *ubawić się*.
13. Finalna/finitywna: wyraża końcową fazę akcji, np. *dobrzemieć*.

¹⁰ Pełniejsza wersja tego zestawienia znajduje się w książce Łaziński 2020, s. 68–71.

14. Inicjalna: wyraża początek lub początkową fazę akcji, np. *zakwitnąć*.
15. Inchoatywna¹¹ – zob. inicjalna.
16. Ingresywna – zob. inicjalna, por. przypis 8.
17. Iteratywna: akcja powtarzalna, np. *pisywać* (z zasady każdy czasownik ndk może mieć znaczenie iteratywne, względnie dokonane; sufiks iteratywny może jednak być dodany nawet do czasownika ndk: *pisać* > *pisywać*).
18. Kompletynna – zob. finalna.
19. Komitatywna (współprzebiegowa): akcja towarzysząca innej, np. *przygrywać*.
20. Kumulatywna: akcja narastająca i jej znaczne efekty, np. *nazbierać*.
21. Modalna: akcja przedstawiona w ramie modalnej, zwykle deontycznej, np. *udźwignąć* ('udało się dźwignąć').
22. Momentalna – zob. semelfaktywna.
23. Multiplikatywna: podrodzaj akcji iteratywnej, wielokrotne powtórzenie aktu semelfaktywnego, np. *pukać* wobec *puknąć* (ten rodzaj akcji zwykle nie ma charakterystycznego przyrostka).
24. Oficjalna: akcja z podkreśleniem znaczenia oficjalnego, np. *zasiąść*, *zakupić* wobec *usiąść*, *kupić*.
25. Perduratywna: akcja trwająca określony odcinek czasu, np. *przesiedzieć* (*godzinę*).
26. Podnormatywna: akcja z niedostatecznym rezultatem, np. *niedowiedzieć*.
27. Ponadnormatywna: akcja z rezultatem ponad miarę, np. *przesolić*.
28. Preterytywna – zob. delimitatywna.
29. Prospektywna: akcja skierowana w przyszłość, np. *przewidzieć*, *przepowiedzieć*.
30. Przemienna: akcja trwająca z przerwami, np. *przekrzykiwać się*.
31. Reaktywna: reakcja na inną akcję, np. *odrzucić*, *odbić*.
32. Restauratywna – zob. retrospektywna.
33. Reduplikatywna – zob. retrospektywna.
34. Retrospektywna: akcja ponowiona, np. *odbudować*.
35. Saturatywna: akcja kumulatywna, której efekty osiągają maksimum, np. *nacieszyć się*, *napracować się*.
36. Semelfaktywna: akcja momentalna, zwykle w opozycji do multiplikatywności, np. *stuknąć* wobec *stukać*.

Powyższe klasy nie są w pełni rozłączne ani nie wyczerpują repertuaru możliwych znaczeń prefiksalnych. Terminy można by różnicować bardziej szczegółowo

¹¹ Terminy *ingresywny* i *inchoatywny* są często stosowane wymiennie, próby ich rozdzielania nie są udane. Stawnicka (2009) określa inchoatywność jako neutralny początek stanu, a ingresywność jako dłuższą fazę akcji z zaznaczonym początkiem, np. *zagrać*. Sam Agrell nazywał inchoatywnym początek krótkiej akcji konceptualizowanej *w całości jako momentalna*.

(por. uwagi w przypisie 11 o terminach *ingresywny* i *inchoatywny*), ale trzeba mieć świadomość typowego użycia terminologii w literaturze. Na koniec terminologicznego podsumowania kategorii rodzaju akcji dodajmy ważną uwagę, że w slawistyce anglojęzycznej termin *Aktionsart* ma inne znaczenie, odnosi się do klasy akcjonalnej.

Znaczenia szczegółowe aspektu

Ostatnim obszarem aspektologii dotkniętym przez niejednoznaczność terminów są *znaczenia szczegółowe*. Znaczenie inwariantne aspektu dk można zdefiniować pozytywnie jako zdarzeniowość (zdarzeniowość pełni też funkcję narracyjną), znaczenie aspektu ndk trzeba określać przez negację lub alternatywę. Znaczenie szczegółowe aspektu, np. znaczenie wielokrotne czy znaczenie próby czasownika ndk, trudno odróżnić od kontekstowego użycia czasownika, którego podstawowe znaczenie leksykalne jest wzbogacone o dodatkowe informacje kontekstowe. Aparat znaczeń szczegółowych, czyli określenie funkcji aspektu poprzez wyliczenie alternatywnych możliwości, jest w aspektologii przyjęty szeroko, ale nie bezwyjątkowo. Polskie opisy aspektu stosują ten aparat rzadziej niż rosyjskie czy niemieckie¹². Dlatego właśnie umieszczamy terminologię znaczeń szczegółowych na końcu przeglądu. Problemem jest tu nie tylko (jak w poprzednich punktach) niejednoznaczna terminologia, lecz rezerwa polskiej aspektologii wobec opisu aspektu ndk jako alternatywy różnych znaczeń szczegółowych.

Najważniejsze znaczenia szczegółowe aspektu ndk wydzielane w aspektologii światowej to:

1. Zn. *aktualno-trwałe* odpowiada sytuacji trwające w danej chwili (niekoniecznie w czasie teraźniejszym)¹³, np. *Właśnie czekam na Janka*. W wypadku czasowników telicznych z par aspektowych znaczenie aktualne wzbogaca się o znaczenie próby prowadzącej do osiągnięcia celu, np. *Właśnie pisałem list (i prawdopodobnie napisałem)*. Nie każda duratywność jest aktualna. Mówimy: *Pisałem list przez trzy godziny* albo *hodowałem króliki przez pół roku*, nie można jednak powiedzieć **Właśnie hoduję króliki*¹⁴.

¹² W aspektologii rosyjskiej znaczenia szczegółowe opisali m.in. Bondarko (1971), Zaliznjak i Šmelev (2000). W polszczyźnie ten sposób opisu funkcji aspektu nie jest popularny. Wprost odzruca go np. Bogusławski (2003, s. 72–74). Znaczenia szczegółowe aspektu w polszczyźnie znajdziemy m.in. w pracach: Łaziński 1998, 2003, 2020; Nagórko, Łaziński, Burkhardt 2004.

¹³ Pytanie *Co robisz w tej chwili?* (niem. *Was machst du jetzt?*) jako probierz aspektu ndk zastosował już Franz Miklosich (Henriksen, Stammerjohann 2009, s. 1027).

¹⁴ Sytuacje typu 'hodować króliki', 'lubić zupę ogórkową' czy 'panować w Szwecji' są duratywne, ale nie mogą być aktualne. Vendler nazywa je *stanami genericznymi* (ang. *generic states*).

2. Zn. *wielokrotne* przysługuje z definicji wszystkim czasownikom ndk, nawet tym, które nie mają znaczenia aktualnego, np. *gubić*. Można wskazać szczególne podznaczenia wielokrotne odpowiadające rodzajom akcji, np. multiplikatywne czy dystrybutywne (por. wyżej odpowiednie rodzaje akcji).
3. Zn. *praesens historicum* – przedstawienie przeszłości od wewnątrz jest właściwie jedną z funkcji czasu, nie aspektu, ale stanowi też probierz pary aspektowej w ramach znaczenia trywialnego (zob. wyżej). W tym znaczeniu zatracą się różnica między zdarzeniem a procesem. *Piszę list* w *praesens historicum* najczęściej transponuje się na czas przeszły jako czasownik dk *napisałem*, ale możliwe jest także *pisałem*. Podobnie dzieje się w *praesens pro futuro*, np. *Jutro na obiad pieczemy kaczkę* znaczy: *upieczemy* lub *będziemy piec*. Bliskie klasycznego *praesens historicum* jest *praesens scenicum*, np. didaskalia w teatrze czy transmisja z meczu piłkarskiego. Używamy czasu terażniejszego wtedy, gdy od opisywanego zdarzenia, np. strzału na bramkę, dzieli nas bardzo krótki czas, zwykle sekundy. Wobec szybkiego następstwa zdarzeń taka kikusekundowa granica mieści się w ramach psychicznie odczuwanej terażniejszości.
4. Zn. *ogólnofaktyczne* aspektu ndk, np. *Jadłem już obiad* (zamiast *zjadłem*), pokrywa się częściowo z inwariantnym znaczeniem aspektu dk – oznacza zdarzenie w sposób ogólny, okoliczności lub skutki tego zdarzenia. Znaczenie *ogólnofaktyczne* akcji prowadzącej do zdarzenia (zmiany w rzeczywistości) jest na zasadzie implikacji rozszerzane na znaczenie samej zmiany, przy czym najważniejszy pozostaje jej rezultat. Mówimy *czytałem* czy *jadłem*, zamiast *przeczytałem* czy *zjadłem*, aby podkreślić rezultat: fakt, że znam treść książki lub że jestem najedzony. Oprócz prostej *ogólnofaktyczności* rezultatywnej wydzieliła się znaczenie *dwukierunkowe* lub znaczenie *anulowanego rezultatu*, częste szczególnie w pytaniach typu *Czy ktoś tu otwierał okna*. Pytanie to wypowiadamy, gdy okna są już ponownie zamknięte. Na koniec zauważmy, że znaczenie *ogólnofaktyczne* w języku polskim przysługuje przede wszystkim czasownikom *accomplishment*, a w języku rosyjskim także czasownikom z innych klas.

Podstawowe znaczenie szczegółowe aspektu dk to zn. *konkretno-faktyczne*, odpowiadające prostemu zdarzeniu, np. *Zjadłem obiad*. Rzadsze jest zn. *poglądowo-przykładowe*, które ukazuje akcję powtarzającą jako pojedynczą i w ten sposób egzemplifikuje regułę ogólną, np. *Swój swego znajdzie*. Bliskie poglądowemu jest znaczenie *potencjalne*, wskazujące na prawdopodobieństwo zdarzenia, które wynika z ogólnej reguły.

Podsumowanie

W artykule zgromadzono najważniejsze terminy związane z badaniem aspektu czasownika, często używane niejednoznacznie lub niezaadaptowane w dostatecznym stopniu w językoznawstwie polskim. Jeśli poprzez wyjaśnianie terminów udało się przybliżyć istotę opozycji aspektowej, autor będzie miał satysfakcję większą, niż zakładał.

Bibliografia

- Agrell, S. (1908). *Aspektänderung und Aktionsartbildung beim polnischen Zeitworte: ein Beitrag zum Studium der indogermanischen Präverbia und ihrer Bedeutungsfunktionen* Vol. 4, No. 2. Lund: Håkan Ohlssons Buchdruckerei.
- Agrell, S. (1918). *Przedrostki postaciowe czasowników polskich*. Kraków: Nakł. Akademii Umiejętności.
- Bogusławski, A. (2003). *Aspekt i negacja*. Warszawa: Takt.
- Bondarko, A.V. (1971). *Vid i vremja russkogo glagola*. Moskwa: Izdatel'stvo „Nauka”
- Dickey, S. (2000). *Parameters of Slavic aspect: A cognitive approach*. Stanford: CSLI.
- Garey, H. (1957). Verbal Aspect in French, *Language*, 33(2), 91–110.
- Grzegorzczkova, R., Laskowski, R., Wróbel, H. (red.). (1998). *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Karolak, S. (1996). O semantyce aspektu (w dwudziestą rocznicę publikacji rozprawy F. Antinucciego i L. Gebert *Semantyka aspektu czasownikowego*), *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*, 52, 9–56.
- Kątny, A. (1994). *Zu ausgewählten Aktionsarten im Polnischen und ihre Entsprechungen im Deutschen*. Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej.
- Łaziński, M. (2020). *Wykłady o aspekcie polskiego czasownika*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Maslov, Ju.S. (1948). Vid i leksičeskoe značenie glagola v sovremennom russkom literaturnom jazyke, *Izvestija Akademii Nauk SSSR*, 7(4), 307–316.
- Nagórko, A., Łaziński, M., Burkhardt, H. (2004). *Dystynktywny słownik synonimów*. Kraków: Universitas.
- Padučeva, E.V. (1994). Taksonomičeskie kategorii glagola i semantika vidovogo protivopostavlenija, *Semiotika i Informatika*, 34, 7–31.
- Padučeva, E.V. (1998). Opyt sistematizacii ponjatij i terminov aspektologii, *Russian Linguistics*, 32, 35–58.
- Rönkä, R. (2005). *U istokov rusško i slavjanskoj aspektologičeskoj mysli: opisane temporal'no-aspektual'nych sistem ot pervych traktatov do Nikolaja Greča i Aleksandra Vostokova*. Tampere: University of Tampere.

- Stawnicka, J. (2009). *Studium porównawcze nad kategorią semantyczno-słotwórczą „Aktionsarten” w języku rosyjskim i polskim*, t. 1: Czasowniki z formantami modyfikacyjnymi. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Stawnicka, J. (2010). *Studium porównawcze nad kategorią semantyczno-słotwórczą „Aktionsarten” w języku rosyjskim i polskim*, t. 2: Czasowniki z formantami modyfikacyjnymi w konfrontacji przekładowej (na materiale rosyjsko-polskim i polsko-rosyjskim). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Vendler, Z. (1957). Verbs and Times, *The Philosophical Review*, 66(2), 143–160.
- Zaliznjak, A.A., Šmelev, A.D. (2000). *Vvedenie v russkiju aspektologiju*. Moskwa: Jazyki russkoj kultury.

STRESZCZENIE

Artykuł omawia podstawowe terminy aspektologii: kryterium parzystości aspektowej, klasy akcjonalne, rodzaje akcji i znaczenia szczegółowe aspektu niedokonanego oraz dokonanego. Terminologia współczesnej aspektologii jest zmienna i wciąż się rozwija, w polszczyźnie nie zawsze jest ustalona. Artykuł tylko w niewielkim, niezbędnym stopniu analizuje teorię aspektu. Zadaniem autora jest uporządkowanie i zdefiniowanie niejednoznacznych terminów.

MAREK ŁAZIŃSKI
Instytut Języka Polskiego
Wydział Polonistyki
Uniwersytet Warszawski
ul. Krakowskie Przedmieście 26/28
00-927 Warszawa